

РОЗВІДКИ

Володимир Кривошея

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ (1648-1782 рр.)

Це повідомлення підготовлене на основі праці автора «Українська козацька старшина (1648—1782 рр.): Реєстр». Як наслідок аналізу походження близько 4000 старшин, які обіймали уряди в козацькому війську: генеральної та полкової старшини, полковників, сотників (без бунчукових, військових, значкових товаришів), пропонується така таблиця етнічного складу козацької старшини:

	Б	Є	Т	В	С	Г	Р	Б	М	У	Ч	Н
	і	в	а	о	е	р	о	о	а	г	е	і
	л	р	т	л	р	е	с	л	к	о	х	м
	о	е	а	о	б	к	і	г	е	р	и	ц
	р	ї	р	х	и	и	я	а	д	ц	і	
	у		и	и			н	р	о	і		
	с						и	и	н			
	и											
Загальна кількість												
СТАРШИНА												
ГЕНЕРЕЛЬНА	212	?	1	3	2	1	—	—	—	—	1	—
ГЕНЕРАЛЬНИХ УСТАНОВ	59	1	—	1	—	—	1	—	—	—	1	1
СТАРШИНА ПОЛКІВ												
ГАДЯЦЬКОГО	283	13	?	4	—	2	5	2	—	—	—	—
КИЇВСЬКОГО	341	10	5	—	—	1	2	1	—	—	1	—
ЛУБЕНСЬКОГО	403	11	?	1	—	1	3	6	—	—	—	—
МИРГОРОДСЬКОГО	398	13	?	—	—	6	—	4	—	3	—	—
НІЖИНСЬКОГО	472	5	?	3	1	—	1	—	—	—	—	—
ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО	343	38	?	2	1	15	11	7	1	—	1	—
ПОЛТАВСЬКОГО	385	7	?	2	3	1	—	—	1	—	—	—
ПРИЛУЦЬКОГО	286	4	?	—	—	1	—	3	—	—	—	—
СТАРОБУБСЬКОГО	259	11	4	—	—	—	—	5	—	—	2	—
ЧЕРНІГІВСЬКОГО	517	10	2	—	—	2	3	1	2	—	—	—

Згідно з наведеною таблицею вдалось виявити (за винятком білорусів) процентне співвідношення неукраїнців у полках — 1—11%. Відповідно: Переяславський — 11%, Гадяцький — 4,6%, Миргородський — 3,3%, Лубенський — 2,7%, Стародубський — 2,7%, Полтавський — 1,8%, Чернігівський — 1,5%, Київський — 1,5%, Прилуцький — 1,4%, Ніжинський — 1%.

Загалом по Війську Запорозькому (лівобережні полки) серед старшини було близько 3 процентів неукраїнців (без врахування білорусів).

Найбільше неукраїнського елемента у командних органах козацької армії давали білоруси. Особливо багато їх було серед полчан Стародубських і Ніжинських, але встановити їхню окремішність серед козацької старшини майже неможливо. Це пов'язано з традиційним формуванням козацтва, як з українських, так і білоруських земель (згадаймо лише козацький полк початку XVII ст. Товпиги з Білорусії). А також з тим, що у самому Війську Запорозькому різниці між українцями і білорусами не робилося, як свідчать документи.

Рід БИХОВЦІВ дав козацькому війську двох Іванів. Одного підписка Генеральної Військової Канцелярії, а згодом — писаря судів військових (що за легендою зберіг діаруш Самійла Зорки) і другого — сотника. БУТРИМИ (А. Непокутний зазначає, що це прізвище походить від двочленної форми «But-rim», відомої у пруській, литовській, латвійській мовах і вже як похідне в українській) з досить відомого південнобілоруського шляхетного роду репрезентовані полковником Київським та сотником у цьому ж полку. Відома родина МУЖИЛОВСЬКИХ, що мала коріння від случького протопопа, крім полковника Сулуяна, на службу війську поставила не менше трьох старшин. СОКОЛОВСЬКИХ представляв Ян (Іван), що був гетьманом Костирським (1654), військовим писарем, суддею генеральним. Особливо відомими у XVIII ст. стали ШИРЯЇ.

Додамо, що серед дрібнішої старшини бачимо виходців із Брестського воєводства Германовичів-Козакевичів, з Могилівського — Войнських, Белановичів, Билин, Буяльських.

Якщо на початковому етапі Визвольної війни татари зустрічаються у корінних козацьких полках на значних посадах, то згодом бачимо їх найбільше у Полтавському полку. Це пояснюється тим фактором, що у XVI ст. татари брали найактивнішу участь у формуванні козацтва, а вже у XVII ст. могли вливатися в уже стале козацьке військо через найближчий до них полк Гетьманщини, досить часто через Запорозьку Січ.

Під час Хмельниччини помітними постатями були полковники ДЖУЛАЙ (Черкаський) і ДЖЕДЖАЛІЯ (Кропив'янський, осавул генеральний та наказний гетьман). Нащадки першого зустрічаються то в одній, то в іншій сотні Переяславського полку, там же залишилися (в Піщанці) і нащадки другого. Син Філона сотник Піщанський Іван стає родоначальником трьох гілок: священницько-старшинської (Жежелівські), козацької (Жежелі) і дворянської (Жежелевські).

На Полтавщині центральне місце посідали КОЧУБЕЇ. За сімейними переказами, Андрій, що жив у першій половині XVII ст., був кримським татариним з бейського роду. Його онук Василь Леонтійович став «писарем Уманським» (1675), реєнтом Генеральної Військової Канцелярії (1681), писарем генеральним (1687—1699) суддею генеральним (1699—1708). Василь Васильович став полковником Полтавським (1727—1743). Поруч з ними бачимо ДИДЗАРЕВИХ. Найвідоміший Мустафа, колишній комендант татарської фортеці, що покозачився і був полковим обозним Полтавським (1660).

Євреї представлені серед козацької старшини ГЕРЦИКАМИ, МАРКОВИЧАМИ, КРИЖАНОВСЬКИМИ, МАГЕРОВСЬКИМИ, ПЕРЕХРЕСТАМИ.

Павло Семенович ГЕРЦИК, син вихрещеного уманського єврея, став пасинком генерального обозного Петра Забіли. Завдяки цьому був призначений писарем полковим Полтавським (1675), полковником Полтавським.

Його син, Григорій Павлович, займав якийсь значний старшинський уряд, завдяки якому призначався наказним полковником Полтавським (1705). Після обрання П. Орлика гетьманом став осавулом генераль-

ним (1711—1719). МАРКОВИЧІ і КРИЖАНОВСЬКІ обіймали полковничі і сотницькі уряди.

Волохи мали досить значний вплив на формування козацької старшини. У XVI ст. їх шлях лежав через Січ, у XVII ст. — через Брацлавщину. Назвемо лише найвідоміші родини.

АПОСТОЛИ

Павло Єфремович займав уряди сотника Хомутецького (1658), полковника Гадяцького (1659), Миргородського (1659), наказного гетьмана (1671—1679). Його племінник Максим був сотником Крилівським Чигиринського полку (1672).

Данило Павлович тривалий час був полковником Миргородським (1682—1727), гетьманом (1727.1.10.—1734.17.01.), Зазначимо лише, що ще у 1711 р. він у своєму полку мав окрему корогву дворянську, до якої належали Микола Горонескул, Іван Сербин, Яків Кардаш, Федір Тордаєв, Петро Кришан, Стефан Тутич, Іван Копотич, Іван Волошин, Мишта Волошин, Микита Телуєвський, Василь Циган, Гаврило Циганенко. Як бачимо, вихідці з півдня тягнулися до Апостола.

Петро Данилович Апостол був призначений полковником Лубенським (1728.7.04.—1757). Звільнений у званні бригадира.

Павло Данилович, полковник Миргородський (1727.3.10.—1736.20.07.).

Данило Петрович, син Лубенського полковника, став хорунжим генеральним (1762—1767), потім отримав звання бригадира.

АПОСТОЛИ-ЩУРОВСЬКІ

Павло відомий як полковник волоський і полковник козацький на Правобережжі (1685—1692).

АФЕНДИКИ

Син «паркалабія Сороцького» (1704), потім волоського полковника на службі російській Семена, Степан зайняв уряд сотника Бориспільського Переяславського полку (1719.31.01.—1752), був полковником наказним Переяславським (1724—1726).

Інший син Микола Семенович став сотником Вороньківським Переяславського полку (1724—1727, 1729—1752).

Максим Степанович змінив батька на уряді сотника Бориспільського (1752.21.06.—1772.5.07.), другий син Давид став сотником Баришівським (1745.14.06.—1768.24.01.).

БРАЗУЛИ

Лук'ян прийшов з Танськими і згодом став отаманом городовим Козелецьким.

ІВАНЕНКИ

Григорій Іванович, полковник Брацлавський (1708.06.—1712.12.) був сином Івана Богатого Іоненко, гетьмана Дубосарського, за сімейною легендою, нащадком волоського господаря Івони. Згодом став полковником російського Брянського полку.

Григорій Григорович, син попереднього, полковник Переяславський (1770—1783.28.06.). Отримав звання бригадира.

Сини полковника Г. Г. Іваненка з 1761 р. навчалися у Сухопутному Шляхетному кадетському корпусі і продовжували службу не у козацькому, а у російському війську. Старший, Андрій, вже у 1773 р. став підполковником на посаді генерал-ад'ютанта генерального штабу, Федір з 1775 р. секунд-майором, Семен—офіцером Рильського карабінерного полку. А далі долав шаблі «Табеля о рангах».

КИЦЕШ

Опанас осів у Гадяцькому полку, де одружився на вдові брата судді генерального Чорниша і за його допомогою отримав у цьому ж полку сотництво Ковалівське (1715—1717).

САНДУЛ

Сандул Маневич у 1696 р. відомий як сотник Миргородський, потім осавул полковий, очевидно, компанійський.

СКИДАНИ

Полковником Сосницьким був син Карпа Скидана.

СТАНІСЛАВСЬКІ

Стефан Волошин Станіславський на початку XVIII ст. воював у Венеції, потім у складі «корогов волоських» вийшов в Україну. Став козаком с. Павлівки Зіньківської сотні Гадяцького полку.

Станіславський Опанас, був уже сотником 2-ї Сосницької сотні (1768—?).

Значні козацько-старшинські уряди займали ТАНСЬКІ і ТРЕБИНСЬКІ.

З кінця XVI ст. Сербія стала ареною боротьби між Туреччиною і Австрією, що і викликало відтоки населення звідти, що постійно пульсували. Багато вихідців з тих країв було і в Україні.

БОЖИЧІ

Полковник Сербського гусарського полку (1704) Пантелеймон Божич мав сина Івана, який став полковником Ніжинським (1742—1746) і Чернігівським (1750—1762).

ДУМИТРАШКИ-РАЙЧІ

Радіон Григорович Думитрашка-Райча з'явився на Поділлі, потім 500 волохів переводить на Лівобережжя, згодом став полковником Переяславським. А. Стороженко, І. Крип'якевич вважали його сербом, М. Дилевський — болгариним.

МИГИЙ

Митка був бунчужним військовим (1659). Переяславські козаки — противники І. Виговського знищили роту сербів охорони, його захопили в полон і відправили до московських воевод у Києві.

МИЛЮТИНІВ

Сербський шляхтич Дмитро у липні 1723 р. призначений сотником Седнівським.

НОВАКОВИЧІ

Більшість генеалогів відносять рід до сербів, які вийшли з Р. Думитрошкою-Райчем.

Основоположник української гілки, Іван, став сотником Бориспільським Переяславського полку. Загинув у 1678 р. при обороні Чигирина.

Його син Семен був сотником Бориспільським, суддею полковим Переяславським (1724.08,—1729.11.).

Федір Семенович же, син судді, намагався стати і полковим хорунжим, і сотником Березанським, але обирали і призначали інших. Лише виконуючи функцію взяття «с хат рублевого сбора», зміг досягти звання бунчукового товариша. Його ж син з 1769 р. розпочав службу капралом, пов'язавши свою молодість і перспективу з Острогозьким легккінним полком.

СЕРБИНИ

Очевидно, не прізвище, а прізвиська різних, іноді споріднених, іноді — ні, людей.

Іван Юрєвич Сербин на початку 1658 р. очолював Брацлавський полк. Боровся проти пушкарівців, потрапив у московський полон (1658.15.09. — друга пол. 1660). Лише І. Брюховецьким призначений знову полковником Брацлавським, але полк перебував під проводом прибічників Тетері. Йому вдалося закріпитися лише в Умані, звідки вів бойові дії з метою опанування території свого полку. У квітні 1665 р. загинув («від кулі неприятельської людской голову положил»). Його син Іван Іванович став полковником Лубенським (?—1673—?).

Войца (Вук) Сербин був наказним полковником у Р. Думитрашки-Райчі, потім змінив його на полковництві Переяславському. Прийняв чернецтво (чернець Віктор). Був якимсь родичем Думитрашкам-Райчам.

Взагалі, на Переяславщині в останній третині XVII ст. на керівних посадах утвердився родинний клан ДУМИТРАШКІВ-СЕРБИНІВ-МИРОВИЧІВ, історія діяльності якого ще чекає свого дослідника.

Греки внесли свій вклад у формування української козацької державності.

ГОРОНЕСКУЛИ

Миколу бачимо як «волонтера», згодом — сотником Сорочинським (1723).

ГРЕКИ

Ян Христофорович після одруження (1679) з донькою полковника Прилуцького Яська Воронченка висувається на посаду писаря полкового Прилуцького (1684—1687).

КАПНІСТИ

Василь спочатку був «волонтером», потім — сотником Ізюмського полку, полковником Миргородським (1737—1751). Отримавши звання бригадира, призначений командиром над слобідськими полками.

КОНСТЯНТИНОВИЧІ

Основоположник української гілки Анастасій — «природний грек, уроженець міста Трикола (в Румелиї)», звідки вийшов спочатку до Ніжина, потім у Переяслав. Почергово був індуктарем, полковим зборщиком, полковим комісаром. Отримав чин значкового товариша. Мав синів:

Христофора — сотника 1-ї полкової сотні Переяславської (1770.1. 06.—?).

Івана — сотенного отамана, який у 1774 р. очолював сотенне правління під час участі брата у російсько-турецькій війні,

Олексія — кадета Охтирського гусарського полку (1784),

Василя — вахмістра Молдавського гусарського полку.

МАЗАРАКІЇ

Григорій був осавулом полковим Прилуцьким (1770—1771), Семен — хорунжим полковим Прилуцьким (1781—1782)

МИГАЛЕВСЬКІ

Константин Михайлович на батьківщині («область міста Хіос») у 15 років залишився сиротою. Він переселився у Волощину, де прослужив 16 років хорунжим, потім — поручиком. Здійснив поїздку до Єрусалима. Переходить на службу козацьку ще за Богдана Хмельницького. Бачимо його полковником Подільським, з часом — Корсунським (?—1674—?)

РУСТАНОВИЧІ

Козак Переяславського полку (1663) Павло Ростанович з Тетяною Щуровщанкою (можливо, донькою полковника Переяславського Опанаса Щуровського) мали кількох синів, з яких Яків став писарем полковим Переяславським (1708), потім сотником Трехтемировським (1717—1730).

ТОМАРИ

Син грека Степан Томара стає сотником Домонтовським, потім — полковником Переяславським. Його одруження з донькою полковника Якова Лизогуба, а потім шлюб їхньої доньки Феодосії з Григорієм Фридрикевичем, пасинком І. Мазепи, вводить родину до суспільної еліти Гетьманщини.

Росіяни— полковники князь Ю. Хованський, В. Ізмайлов, М. Богданов, О. Родіщев, О. Дуров, І. Пашков, Л. Кокошкін, П. Ізмайлов поставлені на українське полковництво імператрицею чи імператором у XVIII ст. і виконували лише волю першої особи імперії.

З росіян на старшинських урядах, що вийшли з козацької гущі нам відомий лише Григорій Кологривий. Очевидно, внук російського воєводи, який загинув в Україні, а його нащадки залишилися з матір'ю-українкою. Це припущення підтверджується як збігом імені і прізвища прадіда Григорія з ім'ям місцевого російського воєводи, так і наявністю у його батька (значкового товариша) значного майна у Москві.

Глухівський же епізод з бійкою у корчмі з п'яними російськими унтер-офіцерами (який О. Оглобліним виводиться на політичний рівень) залишається у вигляді побутової сварки. Тим паче, що для самого Григорія Кологривого негативних наслідків вона не мала. Він залишався на посаді хорунжого Генеральної Військової Артилерії, а у відставку пішов з підвищенням полковником малоросійським.

Болгари представлені серед старшини окремими втікачами від турецького гноблення. ЛАМАН вийшов з Інтореї і став сотником Уставицьким Миргородського полку. Федір МОСКОВКА родом з Варви став обозним полковим цього ж полку. Юрій САХАТОВ з Москополя став тутешнім сотником Потоцьким.

Угорці представлені КАРНОВИЧАМИ. З них Антін став отаманом городовим Почеповським (1690—1695) і наказним сотником (1693). Його син Юхим теж був отаманом городовим у Почепі. А онук Степан — камер-лакеєм великого князя Петра Федоровича, а потім генерал-майором гольштинської служби.

Македонець Андріяш МАЛАМА очолював у І. Мазепи охочекомонний полк, його сини Петро і Михайло служили у Лубенському полку бунчуковими товаришами. Анастасій СЕРДЮКОВ «родимец... македонської нації», служив у Київському полку значковим товаришем.

Відомий гетьман ОРЛИК походив з чеської родини.

Згідно із складеною сином Пилипа Григором Орликом генеалогії роду вона виглядає таким чином: чеський шляхтич Ян Криштоф Орлик (?—1592) одружився з Беатою з Бучача, гербу Пилява, донькою воєводи з Польщі. Їх син Степан (?—1632) мав сина теж Степана (бл. 1622—1673.11.12.). Останній був католиком одруженим, очевидно, з православною Іриною Малаховською. Жили вони у Ошмянському повіті на Віленщині, мали маєтності на Мінщині і Смоленщині. Степан Степанович, батько Пилипа, загинув під Хотиним.

Біограф Орлика Б. Д. Крупницький свідчить: «чужий в колах Гетьманщини, Орлик мусів невсипущою працею та обережним поведженням здобувати собі пошану серед людей». Поступово з концисторського писаря Київського він стає реєнтом ГВК, писарем генеральним, гетьманом.

З прусів відомий лише один із організаторів оборони Батурина осавул Генеральної Військової Артилерії Фрідріх Кенгісеп.

За родовою легендою АНТОНОВСЬКИХ вони походили від французького дворянина, що мав титул ЛАНЖЕРОН (ЖОФРУА АНДРОЛЬТ). У 1649 р. він переселився до Польщі на службу до короля Яна-Каземіра. Як досвідчений військовий, був відзначений званням громадянина Польської республіки, отримав прізвище Антонович і маєток. Але після відмови Яна-Каземіра від корони змушений був податися шукати кращої долі. Так він з'являється у козацькому війську і стає православним АНТОНОВСЬКИМ. Отримав під своє командування

«отборнейшую пехоту и артиллерию малороссийских казаков» (очевидно, охочекомонний полк). Одружився з вдовою Тимоша Хмельницького і його нащадки продовжували старшинські служби у козацькому війську.

Залишається не розв'язаним питання походження Максима Кривоноса. «Шотландська версія», так як і «автохтонна» вимагають подальшої розробки і підтвердження. Сьогодні не можна відкинути ні першої, ні другої. Додаткові матеріали повинні пролити світло на цю проблему. Зазначимо лише, що в першій половині XVII ст. у Білорусії був достатньо відомий рід шляхтичів КРИВОНОСІВ, досить близький до ТОВПИГ (ТОВПИХ).

Щодо ролі неукраїнського етнічного елемента козацької старшини у державотворчих процесах зробимо такі зауваження.

Їхнє місце та роль збігалися з історичними періодами існування української козацької держави. В 1648—1676 рр. вони перебувають поруч з українцями, проймаються їхніми інтересами, борються з ворогами України. У 1676—1708 рр. спочатку допомагають утвердженню покозаченого правобережного шляхетства у Лівобережній Гетьманщині, а потім стверджуються і самі в тепер уже їхній Україні. 1708—1782 рр. самодержавство активно використовує неукраїнців для руйнації Гетьманщини і її інкорпорації.

Це призводить до сильного протистояння місцевої старшини і південнослов'янських виходців, які після невдалого Прутського походу заповнили українські уряди. Вони устами сотника Іркліївського Славуя Требинського заявляли: «Ну, миленькие, помните тое, же певне после сего вашей козацкой власти не будет, — от начала и до инных полковников и сотников, — але тилько все врядники иноземцы тут будут, а нас тут прислано постерегать вас, чтобы вы, миленькие, не изменили».

На що українські старшини відповідали однозначно. Так, один із Чорнишів заявив: «Имею я надеяние на Бога не токмо сербинов, — и всех вас, волохов, из Украины каменіем выбити!».

Як бачимо, на різних етапах історичного розвитку української держави представники інших народів відіграли як позитивну, так і негативну роль. Незаперечно одне. Українська козацька старшина формувалася як з українців, так і з білорусів, волохів, сербів, євреїв, татар, болгар, угорців, росіян, німців, французів.

